

19. A város vagyona és jövedelme.

A kiváltságos osztály akadályozza a városok megerősödését, a mi a török alatt mégis beállott, bár eleink belátás hiánya miatt vagyont és önállóságot később sem szereznek. — A város birtokai a XVIII. sz. elején. — A bírák a földesuri haszonvételek bérletét sem gyümölcösöztetik a város javára. — A város szegénysége, melyen sem az uraság, sem a vármegye, sem az urbárium nem segít. — A város jövedelmi forrásai egyenként. — Az uri haszonvételek, a királyi és városi dézma, a majorsági gazdálkodás, a kaszálók, a nádlás, a mézárszékek és korcsmák. — A majorsági gazdálkodás gyarlóságai, a szabad konyha, a kölcsönök, a városi adó. — A számadási főbb tételek, a számvitel módja és gyöngeségei. — A visszaélések megtorlása. — A számvizsgálat gyarlóságai. — A hátralékok és ajándékok. —

Az országos törvényeknek a jobbágy községek vagyoni állapotára, úgyiszolva, semmi gondjuk sem volt. A rendek az egyes jobbágyok helyzetét, jövedelmét s kötelezettségeit a legapróbb részletekig megszabták, de arra, hogy a jobbágy városok gyarapodjanak és megerősödjenek, egyáltalában nem törekedtek, sőt annak mindenkor ellene is voltak, hogy azok szabad királyi városi rangra s önállóságra jussanak. Erről csakis abban az időszakban lehetett szó, mikor a magyar törvények érvénye s a kiváltságos osztály uralma meggyöngült s illetve megszűnt, t. i. a török alatt s ezután addig, míg a megyei szervezet és a földesuri hatalom meg nem szilárdult.

Ingatlan szerzésre, — örök tulajdoni jog mellett ugyan ekkor sem gondolhattak városunk elei, de a köröskörül gazdátlaná vált puszták használatát

kiterjesztették s e jogért — belefoglalva néha a szomszédos lakott községeket is, — olykor a török kincstárnak nagy összegeket is fizettek. Sokkal kevessebbel elégitették ki a magyar földesurakat és a váci püspököt javadalmaik élvezetéért, de akkor is e haszonvételeket jobbára az egyes lakosok közt osztották meg, a városnak pedig, mint olyanak vagyona és jövedelme állandóan nem szaporodott. Ilyesmi a török kiűzetése s a törvényes viszonyok helyreállása után sem következhetett be, mert hiszen a község ép' úgy, mint az egyes jobbágyok, ingatlanhoz tulajdon jogot általában nem szerezhettek, bár a törvény megengedte. A szűk látkörű bírák sem képességet, sem vágyat nem éreztek magokban a jobblét és emelkedés iránt: minnek bizonyága az, hogy gr. Schlick ajánlatát a város megváltása tárgyában, — visszautasították.

A XVIII. század első felében, mikor a város a földesuri haszonvételeket bérelte, kellő jövedelmet szerzett a város s volt pénz és termény, a mennyi kellett. Ekkor módjában állott a városnak a maga számára nagyobb vagyont és tőkét gyűjteni s ezt mindenképen gyarapítani is, de a roppant javadalmak, úgyszólva, kihasználatlanul veszték el s legfőlebb egyes előljárók és ezek kedvencei ejtettek zsákmányt a közös nagy jövedelmekből, a mely azonban, mint Károlyi Ferenc szemrehányásaiból láttuk, ezeknél sem volt állandó. A város 1756. most is csak Ráróst, Kéktófenéket, Szikáncs, Hajlás és Körtvélyes egy részét nevezhette magáénak, de ezeket is jóformán csak kaszálónak és legelőnek használta, a szántó föld szükségét pedig nem is érezte, mivel a dézmákból úgylis elég szemes-termést kapott. A korszak vége felé már csak 1500 hold volt a város birtokában. Az uraság robotjában fekvő roppant érték, míg az uradalmi javakat a város bérelte, merőben elve-

szett, a mészárszékek, koresmák, boltok és halászó vizek s egyéb földesuri haszonvételek mind kevés hasznot adtak, mert a hus- és bormérés, a piacon való árulás és a halászás jogát az egyes lakosokkal jobbára megosztották, a befolyt jövedelmek beszedése, kezelése és felhasználása is sok kívánni valót hagyott fenn. A város általában ez időben sem volt gazdag, mert mikor nagyobb fizetéseket kellett teljesítenie; esetről-esetre szóló kirovásokkal s nem ríkan kölcsönökkel segített magán. Károlyi Ferenc ekkor, látva a városi hatóság képtelenségét, megvonta a bérletet a várostól, így módon ez a földesuri javadalmak és kedvezmények élvezésétől elesett s az urbáriom behozatala következtében mindinkább arra a szigorú sorsra kényszerített, mely alatt az ország többi jobbágy községei nyögtek. Bár kiadásai igen tetemesek voltak s a kultúrában elég hátramaradt, a földesur és a megye urai nem fordítottak elég gondot annak vagyoni megerősítésére. Így aztán a város pénztárát csaknem mindig adósságok terhelték, azok a kölcsönpénzek i. i., melyeket részint helybeliektől, részint vidékről, gyakran nagy keresés után vettek fel. Így panaszkodnak a bírák földesurok előtt, hogy »Isten tudja, | 1730. immár mennyi intereses pénzzel tartoznak.«¹ 100 frt kölcsönért Kenderesre kellett menni | 1746. egy özvegy asszonyhoz. Az adósságcsinálás annál kevésbé volt kikerülhető, mert az uraság a taksát olykor előlegeztetni kívánta. Ilyenkor azonban néha kölcsönt sem kaptak, s csak úgy boldogultak, hogy a taksát, kirovásokat előre számították s fizettették a gazdákkal, — mely uton aztán a kamatot is megtakarították. Maga az urbáriom ügyet sem vetett a város vagyoni megerősítésére, az ennek végre-

¹ A bírák levele 1730. márc. 13-ról Károlyi Sándorhoz u. o.

hajtása ügyében eljárók pedig már Rárósnak ép' úgy, mint Mágocsnak csak fele részét vallották a határhoz tartozónak, habár előbbik az 1771-iki urbéri szabályzat végrehajtásakor még egészen Vásárhely tartozékának ismertetett el s illetőleg kijelentetett, hogy ott és Férgeden a városnak ezer kaszásra menő rétje van, mely után semmi teher viselésére sincs kötelezve.¹ Különben maga a város sem törekedett nagyobb birtokra, mert évtizedeken keresztül azt várta, hogy az u. a. adalom a pusztákra felsőbb meghagyások szerint falvakat fog telepíteni, a mi azonban elmaradt. Így történt, hogy a bel- és külterületi csekély értékű, hivatalos, ipari, kereskedelmi és gazdasági épületeken kívül a városnak semmi egyéb ingatlanai sem voltak, s a község általában szegény maradt, bár koronként nagy fizetéseket teljesített, melyeket aztán, mint említők, kirovások útján kényszerült előszerezni a gazdáktól.

A város jövedelmi forrásai ezek voltak:

1. A dézmák és egyéb földesuri javadalomak, az alatt az idő alatt t. i., míg azokat a város taksaért megváltotta. Ezekhez tartoztak az egész külterület, ideértve a pusztákat is, haszonvétele, mely utóbbiakat a város kaszálás és legeltetés céljából a lakosságnak engedett át, a mézárszékek, korcsmák, pincék, boltok, a piaci, vásári és birság-pénzek stb., mindenek felett pedig a dézma. Ez háromféle volt, u. m.:

a) A földesuri dézma. A törvény megszabta, hogy a legtöbb terménynek s némely állatok szaporulatának kilencede a földesurat illesse. Mindaddig tehát, míg a város az uradalmi javadalmakat megváltotta, ez a kilenced a várost illette, mely azonban azt ritkán szedte természetben, hanem inkább pénzben róttaki (taksa) a gazdákra, — ezek földei, házai és jószágai arányában. A földesurak azonban nem voltak megelégedve a város gazdálkodásával, mivelhogy a nagy javadalmak

¹ Az előjárók jelentése 1772. április 2-ről a gr. Károlyi nemzetség pösti ítrában.

élvezetének a város, úgyszólván, semmi hasznát sem látta. Károlyi Ferenc tehát megvonta azokat tőle s 1758. a lakosságot a dézma természetben megadására kötelezte. A város azonban ettől magát később is mentesítette s az egyes lakosok a dézmának rendszerint csak mérsékelten megszabott váltságát fizették. Kivételt csupán a szőlődézma képezett, melyet rendszerint természetben szedtek, bár néha ezt is megváltotta a város (igy 1831—40.), mikor aztán a váltságösszeget a szőlőbirtokosokra rótták ki.

b) A királyi dézma, a termények tizedrésze, mely eredetileg a püspököt illette, de a melyet háboruk alatt a király nevében katonai szükségekre foglaltak le. Ezt a város a puszták után a csanádi püspöknek, még Nádasdy Lászlónak is élte fogytáig, Vásárhely után pedig a váci püspöknek fizette. A török háboru idején a kincstár potom áron kibérelte e tizedet is, aztán pedig majd természetben, majd pénzben szedte be a lakosokon. Pénzben követelték azt a távol lakó püspökök is, a város azonban természetben szedte be a lakosságtól, úgyhogy azon igen tisztességes haszna is volt, annyival is inkább, mert olykor (1653—1678.) a szomszéd falvakat is bérelte. E dézma tövedelemről is a város gazdája vezetett számadást. Mennyiségéről fogalmunk lehet, ha tudjuk, hogy 1716-ban a bárányok után 205 forintot, 831 köböl búzát, 596 köböl árpat szedett be. A földesurak azonban, mikor tehetők, eleitől fogva megkísérelték e jövedelmes bérletet maguk számára nyerni meg, a mi a török alatt is gyakran sikerült. Később azonban a püspökök a törvény 1705. alapján a várost részesítették előnyben, mint a melynek a katonaság élelmezése és saját háztartása céljából a terményekre igen nagy szüksége volt. De 1819. óta ismét a földesur ragadta magához a dézma bérletet, — a lakosság igen nagy kárával.

c) A városi dézma. Minthogy a pénz régi időben szűk volt s a lakosság egyéb célokra is leginkább azzal adózott, a mit földje termett, ezért a város — szükségének fedezése végett is, melyek saját háztartásából és a katonai szállításokból származtak, a lakosságtól ősi idők óta termény adót szedett, de igen helytelen és igazságtalan arányban, mert némelyekre a harmadot, másokra többet — a hetedéig róttak ki önkényesen, a befizetés pedig nagyon hanyag volt, úgyhogy a kirótt mennyiség csak feliben-harmadában gyűlt be. Az uradalom tehát eltörlé a régi szokást s illetőleg úgy szabályozta, 1764.

hogy »ezután a föld mennyiségétől és taksájának« (később az országos adónak) »proportiójától szedettessenek a város közönséges szükségeire kívántató naturalék«. ¹ Mintegy harminc évvel később minden telek után 1 véka búzát s ugyanannyi árpát és zabot kellett adózni a város 1796. javára. De a bárányból dézmát adtak még azután is, hogy a városi termény-dézmát pénzdóra változtatták.

2. Földbirtok és jószág-tartás. Ráróson rég idők óta majorsági gazdálkodást üzött a város, melyet (741 hold)² eleitől fogva a Károlyiak is meghagytak nála, sőt megengedték, hogy az 1000 holdra egészítsék ki,³ melyet a telki állományba nem számítottak bele. Itt hát a város saját gazdaságot tartott fenn, melyet egészen az itteni szokás szerint rendezett be, t. i. tulnyomó részben legelőnek és kaszálónak hagyott, mely szokástól később is kevésbé tért el.⁴ De Nagy-Hajlás-on és Szikáncon is tartott állandóan nagyobb számú jószágokat s ezek számára kezdetleges istállókat. A gazdálkodást a város külső-gazdája vezette és kezelte a főbíró s a tanács által meghatározott utasítások szerint. Ez szabta meg koronként, hogy »a város szállásán« gyepek törjenek-e, ökrös fogatot, sertés nyáját állítsanak-e? a ménesből hová hány lovat adjanak? a termények mikor, mi áron adassanak el? a föld termése hányadán adassék ki a kaszálóknak és nyomtatóknak? stff. Mert, miután a város az uradalmi dézmaszedéstől elesett, mindinkább szükségessé vált vetésről és terményekről gondoskodni a város ígás lovai és a katonaság részére. A szántás, vetés, szénacsinalás és kezelés végett azonban nem fogadtak cselédeket és napszámosokat, hanem e célra a ház-sorjában kirendelt lakosokat alkalmazták, kik díjtalanul dolgoztak, olyan formán, hogy ki-ki két-három nap munkálkodjék. Azonban volt egy néhány béres is. A csikós-, gulyás- és juhász-gazdák pedig épen állandóak voltak, ha csak hibában nem találtattak. A nyájak rendszerint Ráróson telettek, hová a takarmány nagy részét másunnét is hordták, bár Szikáncon, Hajlás-on s benn a városban is hagytak szénacsizleteket. Utóbbik helyen különösen nagy volt a fogyasztás, miért is itt folyvást kötözték a szénát »porciókba«. — Fő termény a

¹ V. tjk. II. 580.

² U. o. C. 3. 2273. és 2274. sz.

³ Megy. vizsg. jkv 1838-ból, 138. (Csongr m. lt.)

⁴ V. tjk. XII. 372. (1830-ból.)

buza volt, de árpát, zabot, kölest is termeltek. A szemes-termést részint a »város granáriumaiban« (a Sas vendéglő mellett, a XIX. század eleje óta pedig az Epresskertben is) halmozták fel, részint kinn a szállásföldön, vermekben vagy kivágott boglyákban, hol azok egy része rendszerint megdohosodott: Ugyanott volt egy tüsök kerítésű kert is, de, hogy abban mit termeltek, a leltárakból ki nem nyomozható. A jószág-állományról és termelésről ez a kimutatás ad tájékozást: 1795—1850.

Kimutatás a város gazdálkodásáról.¹

Év	Ló		Juh		Szarvasmarh.		Sertés		Buza	Árpa	Zab	Köles	Kukorica
	Összes	Dőgrővason	Összes	Dőgrővason	Összes	Dőgrővason	Összes	Dőgrővason					
	k ö b ö l												
1795	330	47	937	78	178	19	402	—	204	431	71	32	—
1800	240	3	1111	106	143	8	354	21	389	122	1455	—	—
1805	133	7	794	42	—	—	207	18	127	209	862	—	—
1810	169	4	983	101	107	15	—	—	370	508	794	—	—
1815	89	—	n i n c s	—	—	—	a d a t	—	143	270	254	—	—
1820	113	—	n i n c s	—	—	—	a d a t	—	16	75	557	95	—
1825	106	—	—	—	48	—	111	18	143	329	1324	—	650
1830	189	—	—	—	49	—	—	—	243	619	514	82	—
1835	98	—	—	—	91	—	—	—	19	107	1783	147	203
1840	181	—	—	—	99	—	—	—	140	190	188	—	—
1845	129	—	—	—	150	—	—	—	845	447	575	—	—

Pénzértékben kifejezve a rárósi föld jövedelme volt 1837-ben: 10846 forint, 1838-ban: 6612 forint, 1839-ben: 7751 forint, 1840-ben: 8318 forint, 1841-ben: 38419 forint, átlag évenként 14301 forint.² Az uradalom azonban nem volt meglegedve a város gazdálkodásával, ezért arra szorította, hogy bérlet útján hasznosítsa a majorsági 1843. földet.

A külső-gazda ügyelt a Kéktő-fenekre is, melyen szintén szénát termeltek. Olykor a szállási szántóföldet pénzért, vagy felébe haszonbérbe adták. A szénatermelést a legnagyobb arányban üzték Ráróson kívül a réten, különösen Szikáncson és Körtvélyesen, továbbá Hajlason és Sámsonban. A XVIII. század korábbi évtizedeiben még Magyaróson³ (a makai régi uton belől), Férgeден az uraság kegyéből⁴ és Cso-

¹ A városgazdák számadásai és leltári után.

² V. lt. Rvi. 9, cs.

³ V. tjk. II. 166. (1751-ből.)

⁴ Itt és Ráróson ezer kaszásra való a terület. (1770.)

morkányon,¹ sőt később a haszonbéres pusztákon is, melyeken szabott díjért idegeneknek is engedtek legeltetést. A kaszálásra az esküdtek ügyeltek fel, valamint a gyűjtésre, boglyázásra és széna-hordásra is. A legtöbb és legkiválóbb széna a Hajlási-pusztán termett. E helyeken némi gazdasági épületei is voltak a városnak, de silány anyagból. Hajlás on volt, a Száraz-ér partjáig, legtöbbször a ménes járása is, melynek, mikor a mező-hegyesi lovakkal felszaporodott, külön ménes-gazdát fogadtak. Ellenben a gazdák és a város 1788. csődőrei rendszerint Ráróson teleltek. Néha a város el is adott szénájából, így a bán-hegyesi pusztá bérelőinek egyszerre 1200 forintért. Később, a puszták elvesztése 1759. után, a termelés kisebb méretekre szorítkozott, bár az uraság ezután is mindvégig engedélyezte, hogy a város a réten és Hajlás on kaszáltathasson, a mit azonban évről-évre kérni kellett. A termelés akkori mérvéről a következő kimutatás ad tájékoztatást:

A város szénatermése 1780-ban.²

Sorszám	Hol termett a széna?	Egy boglyának		Hány boglya?	Összesen hány porció széna?
		kerü- lete	magas- sága		
		ölefkben			
1	Ráróson — — —	6 $\frac{1}{2}$	2 $\frac{1}{4}$	5	1600
2	Batidán — " — —	6 $\frac{1}{2}$	2 $\frac{1}{4}$	8	2560
		11	4	1	586
		9	3	4	1216
3	Kingécen — " — —	11 $\frac{1}{2}$	4	6	3672
		7	2 $\frac{1}{2}$	5	1430
4	Szikáncson — " — —	11	3 $\frac{3}{4}$	8	4480
		9	3	4	1216
		7	2	2	560
5	Farkasháton — " — —	8	2 $\frac{3}{4}$	3	870
6	Barci-réten — " — —	10	3	6	—
		11	2 $\frac{1}{2}$	5	—
		6	2	5	—
	Összesen :			62	18190

Nem vezettek rendes számadást a nádról, melyből

¹ V. tjk. II. 177. (1748-ból.)

² V. lt. Rvi. 26. cs. 17. sz.

pedig a város folyvást igen sokat elhasznált, mivelhogy télen a katonaságnak is ezzel fűtöttek. Minden gazda ötven kévét tartozott vágatni a város részére ez anyagból, 1754. mely a lakosság előtt is igen nagy becsben állott, mivelhogy azt tetőkre, kerítéseknek s több effélének is használta.

3. A m é s z á r s z é k e k é s k o r c s m á k , melyekről fentebb, különösen az iparágak ismertetése alkalmával, már tüzetesen szoltunk. Ezuttal azt kívánjuk megjegyezni, hogy a mézárszékek jövedelme az évek előhaladásával növekedett. Mikor még a földesuri jogokat is a város bírta, kevés, péld. 1753/4-ben mindössze is 394 forint, haszon volt rajtok. Később, mikor az uradalmi mézárszékeket a korcsmákért bírta cserébe a város, ez azokat évi 1818. 3500 forintért, 2 mázsa faggyuért és 2 mázsa husért adta bérbe, de velők együtt a város $12\frac{2}{3}$ telek sz i k á n c s i földet és a közönséges baromjáráson szabad legeltetést is adott. A házi kezelés azonban még kevesebb hasznot adott, mert ennek jó részét a személyzet (székbíró, felvigyázó, szék-álló legények, pásztorok) és az anyagi kiadások (széna, abrak, legeltetés, eleség a cselédeknek) emésztették fel. A korcsmák 1000—6000 forint bevétellel jártak, melyből pálinkára 100—1500 forint esett (serre sokkal 1744—56. kevesebb). 1753-ban 354 forint volt a tiszta haszon, 1820—1826-ig, házi kezelésben, a kántor-korcsmák évenként átlag 2316 r. forintot adtak.¹ Egyébként a korcsmák és mézárszékek igen egyformán jövedelmeztek s ezért cserélte el a város tíz évre a maga urbéri korcsmáltatását 1809—1820. az uraság mézárszékeivel s az ezekhez tartozó, fentebb említett sz i k á n c s i legelőjével — minden külön ráfizetés nélkül.²

A természetbeliekkel folytatott gazdálkodás a fennmaradt számadások és jegyzőkönyvek szerint általában a kezelők becsületességére, jó igyekezetére, de kevesebb hozzáértésre vall. Egyes elkövetett hibáknak és csalárdságoknak hire azonban sokáig fennmaradt a népnél s a hü és okos kezelést is elhomályosította. Tagadhatatlan is, hogy a gazdálkodás néha kellelénél kevesebb haszonnal járt, mert a baleseteken, elemi csapásokon kívül egy némelyik tisztviselő és alkalmazott gondatlansága, mulasztásai és visszaélései is nemritkán kiszámíthatatlan károkat

¹ V. It. Rvi. A. 5. cs. 14. sz.

² Csongr. m. összeírása 1813-ból.

okoztak. A szénával és abrakkal üzött téközlás ellen az uradalom is többször felszólalt¹ s néha az okozott károkat meg is téríttette a birákkal. Például 1780-ban 8066 adag szénát pótoltatott helyre velök. A jószágok közül némelyet megevelt a farkas, másikat elveszett, ellopott, sok elhullott, sok volt dögvővason; úgyhogy végre az uradalom kimondta, hogy sem a farkast, sem az elveszést, sem az ellopást nem fogadja el, mert mindez a pásztort terheli. Töméntelen juh volt, de sajt és turó kevés, ez is legtöbbször megromlott. Az ocsu, rostaalj, korpa, szintén kimaradt — azon az okon, hogy a malacok ették meg, pedig néha az esküdt-bíró eladta. A számadások az apró-jószágokról nem emlékeznek, melyeket tehát hihetőleg a város konyháján használtak fel. Olykor a lovak különösen elkehesedtek. Olykor a bőrtöket vesztegették el potom áron, mert azok nagy része meg is romlott, mire vevője érkezett. Az esküdtök potom árért jutottak a város szénájához, néha méneses lovaikkal is a városét ettették. Néha, szűk időben is, olcsón eladták a szénát s a hiányt aztán kirótták a lakosságra, vagy drága pénzen vásárolták vissza, mert a katonák is megkövetelték a magokét. A munkára kirendelésnél, a dézma szedésnél sok volt az önkénykedés és részrehajlás, úgyhogy ez utóbbi címen az uradalom 1753/4-ről 764 forint hiányt állapított meg a város kárára.² A város az itt működő és az átutazó tisztviselők, katonák és a maga cselédei számára konyhát tartott s összeírások, gyűlések, ujoncozások s több effélék alkalmával több napon át ebédet és vacsorát adott. Tisztujitáskor, szomszéd községbeli előjárók érkeztekor, a város jószágainak adás-vétele s egyéb effélék alkalmával áldomások, lakmározások tartattak s mindez ellenőrizhetetlen módon növelte a fogyasztást és költségeket. A hus, faggyu és bor fogyasztása igen nagy volt. A cselédek élelmére, a buza fogyasztásra 173¹/₂ köblöt számítottak fel — a szegődményesek, pásztorok és a katona kapitány deputatumain kívül;³ pedig rendszerint 1781. csak három kocsis volt (ketteje, 4—4 lovas fogathoz, a harmadik, őrlésre és teherhordásra — három lovas. De a megyei tiszt urak Szegedről Szegvárra s innen vissza Szegedre itt szoktak átjárni és lovat váltani, egyéb katonai és polgári tisztviselő is sűrűn ment át

¹ Egyebek közt Rvi. 10. cs. (1784-ből.)

² Egyebek közt Rvi. 2. cs. 81. sz.

³ I. h.

a városon.¹ A borbírák számadásaiban is többször volt tetemes hiány, melyet rendszerint azzal mentettek, hogy a bor »elfolyt«. Ugyanezekből kimaradt a seprőből főzött pálinka (40—50 akó), gyakran azon az okon, hogy a cselédek és a megyei tisztek megitták. Az esküdt-bírák pedig a terményeknél mutatkozó hiányt (1767-ben 515 forint érték) azzal magyarázták, hogy a lakosok a vékát hiával adják. Egyik sajátja volt a kezelésnek, a kölcsönzés. A város gazdáit nevezetesen a számadások alá tartozó tárgyak közül búzát, árpát, zabot, fát, deszkát stff. egyik-másik tisztviselőnek (városi, uradalmi, megyei és egyházi emberek), olykor magánosoknak is, kölcsön adtak a miről csak kezdetleges jegyzéket vezettek, a tartozások pedig néha 10—15 évre is kimaradtak s néha oda is veszték. A bírák, természetesen, mind eme gyarlóságokat és visszaéléseket elnézték és legyezgették, mert többé-kevésbé maguk is érdekelték voltak s ezért alig képzelhető hiba, melyre melegséget ne találtak volna. Mindez közönségesen ismert baj volt, a min azonban nem segíthettek. Az uradalmi tisztek maguk is hanyagok voltak, mert legtöbbször 5—6 esztendőről összevárták a számadásokat s úgy vizsgálták meg. Észrevételeik és meghagyásaik jó részben már túlhaladtak és foganatosíthatatlanok voltak, általában pedig az ellenszenves bírák által kevésbé vétettek. Néha végzést hozott a tanács, hogy »a szabad konyhát« eltörli²: de a viszonyok, az intéző befolyásos emberek s a [1760. másutt is uralkodó szokás kényszerítették a várost annak tovább fenntartására, mert más kiegészítő eljárást nem lehetett találni s annak voltak jó hatásai is, melyeket más uton nem lehetett volna elérni. — Végezetre rendes jövedelmi forrás volt.

4. A városi adó. Ezt a városi dézma helyett hozták be. Eleintén a termény adózáson kívül csak csekély pénzt szedtek a lakosságtól — az uraság engedelmével, hogy a taksát és a többi közterheket a lakosságra kiróhassák, később pedig a termény adózást, melynek kivétele, kezelése és fizetése körül sok méltánytalanság és visszaélés harapódzott el, teljesen pénzzel pótolták. Különben eleitől fogva olykor nagyobb összegekre is szükség volt a városnak, mert a földbérnek vagy taksának néha többszörösét is egyszerre kellett fizetnie. Így Schlick

¹ V. tjk. V. 333. 5.

² V. lt. Rvi. A 3. cs. 18. sz.

a Rákóczi forradalom éveiről 2000 v. forint utánfizetést követelt. Ugyan ekkor Károlyi Sándor négy évi 1722. taksát kívánt egy összegben előre kifizettetni; Ferenc gróf pedig 40 ezret 1748-ban, mely kívánságokat kölcsön és külön kirovások útján teljesíthetett a város, mely utóbbiak azonban csak ritkán fordultak elő. A rendszeresített városi adó eleintén az állami adó-forint után 14 denárban (6—7 v. kr.) állapított meg, mely azonban lassanként 8—12 krajcárra emelkedett. Olykor ennél sokkal magasabb is volt, a mint ezt később a Közterhek alatt tüzesebbben látni fogjuk. A 14 denáros adó 2171 r. forintot, a 12 krajcáros 1785-ben 2225 forintot hozott be, 1847-ben egyéb bevételek után még 9142 v. forint hiány mutatkozott az előirányzatban, melyet városi adóval kellett pótolni. Ennek meghatározása végett a tanács az év három első havában (nov. 1.—jan. 15-ig) rendes költségelőirányzatot tartozott készíteni, mely alkalommal a termény és pénzbeli bevételeket és kiadásokat pontról-pontra meghánytákvetették s ekkép' megállapították, hogy az előrelátható kiadások mennyivel haladhatják túl a bevételeket s ehhez képest mennyi kirovás kell, hogy a szükségleteket kielégíteni lehessen.¹

A városi számadások főbb tételeit a mi illeti, vegyük fel példának az 1749—54. éveket. Ez időben a bevétel évenként így állott: pénztári maradvány 100—900 forint, vásár-állás és hajtó-pénz 3—400 forint, birságok 3—900 forint, buza, széna, ló, juh s több efféle után 2—300 forint, csapszékek és mészárszékek után 600—1500 forint, fűbér göbölőkért 3—400 forint, görögöktől (kereskedőktől) vásárokon kívül 100—200 forint, betyárpénz 4—70 forint² stb. Összesen 2—3000 forint. A kiadásokat pedig ilyenformán számították fel: uri-székek napidijaira 60—500 forint, vármegyei tiszteknek s alkalmazottaknak 100—400 forint, a város előljáróinak s alkalmazottainak 3—500 forint, épületekre, tüzevalóra 60—400 forint, élelmiszerekre 160—360 frt,

¹ Az eljárás részletezése Rvi. A. 3. cs. 27. sz. (1836—1847. évekről.)

² Olyan marhák legelőbére, melyeket betyárok s más ideiglenes őrzők hajtottak ki.

utiköltségekre 30—70 forint, discretiókra és előre nem látottakra 140—300 forint stb. Összesen 2—3 ezer forint. A legtekintélyesebb kiadás régebben a földesurnak fizetendő taksa, a püspöki dézma-váltás, a tisztviselői és cselédi fizetések s illetmények voltak. A taksa számlájára sokáig a város fizette az uradalmi tiszteket és cselédeket s a katolikus egyház plébánusát és alkalmazottjait is; mivel akkor uradalmi pénztáros itt még nem volt. A »discretió«, vagyis bizalmas ajándék, azok részére, kiken a város érdekeinek előmozdítása állott, elég sűrűn járta mindenféle fórumnál és személyeknél, a mint erre a történet általános részében hoztunk is fel példákat. Különösen rendszeresítve volt a földesuraknál s ezek családtagjainál részint szép állatok, finomabb termények, — részint készpénz alakjában. Amazokat az előjárók egyes gazdáktól hajtatták el — árukat ezek adótartozásaiba tudván be.

Eleintén, mint említők, a főbiró maga kezelte a város pénzét, később ezt részben, majd egészen az esküdt-biróra bizta. Ennek segítségére pedig a tizedenként rendelt adószedők voltak, kik házról-házra járva vették magokhoz az illetőségeket. Mindnyájukért azonban a főbiró viselte a felelősséget s a hátralékokért is őt marasztották el¹ (olykor lovait is eladták), habár egyébként az adószedőket sem mentették fel a számadás és szolgálat alól addig, míg a kirovásokat be nem szedték, mire rendszerint két évi haladékot adtak.² A számadásokat általában a jegyzők készítették a számadók töredékes és rendetlen alaku feljegyzései és a nyugtatványok alapján, minőket azonban sokáig csak a nagyobb és fontosabb természetű fizetések után

¹ Példa rá 1788-ból V. tjk. V. 683.

² U. o. 447.

vettek, mindaddig, míg az uradalom meg nem parancsolta, hogy minden kiadást igazolni is kell¹ s a számadásokat azon rovatokat szerint kell vezetni, mint az uradalomnál. Még legjobb rendben voltak az országos és megyei (»honi és domesztikai«) adóról vezetett számadások, mert azok vezetési módjára a megyei tisztviselők is személyesen oktatták ki a város embereit, mivel ez adót is együttlátták a városéval. Amazok összegeit a megyei jegyző vagy pénztárnok (generalis perceptor) évről-évre sajtálkezüleg beírta az esküdt-bíró számadó könyvébe, melyet ez rendszerint a megyei gyűlések alkalmával, — mikor egyszermind az időközben beszedett adórészleteket is szállította, — magával vitt el hozzá, hogy a befizetéseket a könyvbe is beírja és ismerje el, az ugyanekkor tartott számvizsgáló széken pedig meg is vizsgálták a számadás ezen részét, úgyhogy erről a vármegye jegyzője tett elismerő és helyeslő bejegyzést. A terményekről és állatokról eleintén nem is vezettek rendszeres számadást, legalább ilyenek az első időszakból hiányoznak. De mégis hamarabb elkezdtek azokat készíteni, mint a helytartótanács országosan parancsolta. A korszak vége felé külön | 1847. számadást vezettek még a belső és külső gazdaságról, a szőlő-dézmáról, az adószedésekről, a katonai pénztárról és a katonai élelmezésről.

Az elkészült számadásokat először a jegyző nézte át, majd a tanácsban felolvasták s »bővebb vizsgálás végett a méltóságos urasághoz | 1797. tették át«.² Ez azok irányában rendszerint sokféle nehézséget formált. Nem is volt könnyű feladat az efféle munkálatokban járatlan, egyszerű s legtöbb esetben képzetlen alkalmazottakat beoktatni a szám-

¹ V. It. Rvi. 2. cs. 81. sz.

² V. tjk. Proth. Judic. VII. 220.

vitel tanába, melynek fogyatkozásai a jegyzők minden jóakarata ellenére is sokszor igen nyilvánvalók voltak. A számadás végén olykor minden becsületes igyekezet mellett is tetemes hiányok, olykor nagyobb feleslegek maradtak, melyeket a tanács jóakarata könnyedén elsimitott. Olykor azonban, habár elvéve is, nyilvános hamisságok és visszaélések is derültek ki, néha még a főbb tisztviselőknél is, melyek már a szigorú megtorlást hívták ki. Ez nem csupán a kár helyreépítéséből, hanem olykor rögtöni elmozdításból is állott. Az 1736-iki borbirónak e célból 30 darab juhát hajtatta el a tanács s még ekkor is 308 forint maradt fenn igazolni való.¹ Néhány évtizeddel később a főbíró a város számára vásárolt ökröket kicserélte a magáéival, miért is 125 forintban marasztalták el.² Ugyan ekkor az esküdt-birót is hibában találták. Néha a bírák és jegyzők önkényüleg több buzát mérettek maguknak, mint a mennyi őket 1775. t. illette. A legbotrányosabb esetek egyike volt a N. J. székbiróé, kit e miatt el is mozdítottak³: de a nép pár év múlva még nagyobb hivatalra emelte, habár egyébként a tapasztalt vagy képzelt visszaélések miatt épen maga a nép zugolódott és szitkozódott lehangosabban s nem egyszer, így 1823-ban, zenebonát is támasztott. Nem lehet tagadni, hogy a visszaéléseknek a tanács végetlen engedékenysége és lágysága igen kedvezett. A számadások felett olyan bírák határoztak, kik egy részben magok is számadók voltak s egymás hibái takargatásából magokra nézve is hasznot vártak. Ritka volt az olyan példa, minőt Nagy János főbíró adott, 1788. a ki elődét és az esküdt-birót az általa kitudott

¹ U. o. II. 278.

² U. o. V. 473.

³ V. lt. Rvi. A. 3. cs. 70. sz.

hibáért rövid uton 113 forintban elmarasztalta,¹ vagy mikor a tanács azon birák udvaráról, kik a város nádját levágatták és haza szállították, saját nádjukat hordatta fel a városházához.² Sok kár érte a várost az örökös késedelmesség miatt | 1762. is, mely a számadások megvizsgálásánál elharapódzott. 1755-ben egyszerre 12 adószedőt számoltattak a birák az 1747—55-iki évekről, kik közül csak egyet mentettek fel, a többit pedig kisebb-nagyobb összegekben elmarasztaltak. A következő évben 18 adószedő számadása vizsgáltatott meg, kiknek minde-
nikére mintegy 13000 forint beszédése volt bizva³: pedig már 1731-ben 40 forint birsággal fenyegette az inspektor a birákat, hogy ha egy hó alatt meg nem számolnak,⁴ később az uradalmi ügyész a számoszkodóknak és a jegyzőknek felfüggesztést helyezett kilátásba, hogyha az év eltelte után 4 hó alatt be nem adják hozzá a számadást. Ennek sem lett várt foganatja. Az 1801—5-iki számadásokat egyszerre vizsgálták meg 1813-han. Minden hibát elnéztek, de 150 öl fa vásárlásán mégis fennakadtak, mint a melyről sem a birák, sem a zombori uradalom, honnét a fát állítólag vették, semmit sem tudtak.⁵ Más alkalommal az 1805—1815-iki | 1817. számadások ismét együttesen bíraltattak el. Sok anyag elveszett ugyan a városgazdák keze alól nyomtalanul: de ezt a közbejött tűzvészre és árvizre hárították.⁶ Volt adószedő, kinek a tanács 11 év alatt egyszer sem vizsgálta meg számadását, kinek aztán keze felmondott. Ekkor a birák hamarosan 11 városi tisztviselőt számoltattak meg.⁷ Az 1816—

¹ V. tjk. V. 422—23.

² U. o. II. 343.

³ V. lt. Rvi. A. 3. cs. 18. sz.

⁴ V. tjk. A. 10.

⁵ U. o. IX.

⁶ U. o. X. 76—84.

⁷ V. lt. Rvi. 10. cs. 158. sz.

19-iki számadások (12 darab) ismét csak 1822-ben adattak be vizsgálatra. Mindezen mulasztások és szabálytalanságok hirei méltán nyugtalanították a lakosságot, főleg mivel azok nagyított formában is forogtak a nép ajkán. Az igazságkeresők a királyi fölséghez írott kérvényökben már 1778. márc. 11. 14. úgy panaszolják fel az állapotot, hogy Vásárhelyen és a szomszéd városokban 20, sőt több évekről sem számolnak a kezelők, több mint 100000 frtnak nincs gazdája, mert nem tudják, hogy mire fordították? steff.

Kétségtelen, hogy az uradalom sem tanusított valami különös gyorsaságot a számvizsgálásnál. Soká heverték a számadások a főügyészeknél, úgyszintén a kerületi széknél, ámbár néha a különféle nehézmények miatt is. Ugyhogy ily példák után bajos volt az alárendelt tisztviselőktől, sőt a szolgálattevő és fizető lakosságtól is pontosságot követelni. Ezért — maradt minden a régiben; megmaradtak elképzelhetőleg a hátralékok is, melyek 1823-ban csak az adóknál 30723 forintra rugtak. Egyébként szigorú pontosságot a termények kezelésénél helytelenség lett volna követelni. Az elfogyasztott buza, árpa, zab, deszka, szeg, vasrudak, élelmi szerek és italfélék nagyobb részét nem volt szokás s nem is lehetett okszerűen igazolni. Hogy mennyi ment el ajándékba az uraságnak és tisztjeinek s a vármegye urainak stb.? — mennyit mértek ki a magtárból — teljesített vagy várt szolgálatok fejében egyes alkalmazottaknak és magánosoknak? — hány köből buza, árpa, zab, hány malac steff. fogyott el megyegyülések, alkalmával? — mennyi termény kellett a hizóknak, a hadnagyok, a város, az utazó tisztviselők és katonák lovainak, a hetelő lovaknak, a kvártélyosok számára? — mennyi liszt, szalonna, zsir, tarhonya, faggyu, hus, bor stb. költ el a szabad konyhán, azt bizonyítani, de megállapítani sem lehe-

tett. »Ó mennyi sok szem néz arra a város granáriumára!« — felelik a számoskodók egyszer | 1760. az uradalom kifogásaira. »Mert ha szinte egy néhány convencionatus pásztorokat, az órást, lakatost nem emlitenek is, csak igazat kell mondani, titulo discretionis is sok elcsurog-csepeg abbul a város gabonájából. Mert ha a bíró olyan szűkmarku akar lenni, hogy magát a jóakarattul teljesen megvonná, sokszor rossz ember nevet is kellene viselni s így a városnak is kárt tehetne. Ha pedig olykor valami honorariumocskával szolgál is, cégért akarván tenni, főül-főre kit kinevezni és publicumra akarnánk vinni (a mely igen könnyű volna), ezt sem hozná magával a becsület, mert így mind a bírák, mind a discretionatusok, mind a város egészen prostituáltatnának.« Ez ajándékokat különben nem is lehetett számadásba tenni, mert az ilyesmit az uradalom kifogásolta. Ily módon aztán a számadásoknak muladékosoknak és hiányosoknak kellett lenniök s a bíráknak a felülvizsgálókkal folytonos ellenkezésben, olykor keserű és éles vitában és ujjhuzásban állaniök a város vagyonának kezelése miatt, mert ők a pontos és szabályszerű elkönyvelésre vonatkozó utasításokat következetesen félretették s régi önállóságuk hagyományaihoz is ragaszkodva, a magokéval szabadok akartak lenni.
